

Patrycja Ewa Herod

Działalność ustawodawcza księcia mazowieckiego Janusza I Starszego 1381-1429

Saeculum Christianum : pismo historyczne 23, 103-124

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PATRYCJA EWA HEROD
WNHiS, UKSW Warszawa

DZIAŁALNOŚĆ USTAWODAWCZA KSIĘCIA MAZOWIECKIEGO JANUSZA I STARSZEGO 1381-1429

Książę mazowiecki Janusz umiera dnia [...] listopada¹ i zostaje pochowany w kolegiacie warszawskiej, którą on sam przemianował z kościoła parafialnego na kolegiatę i wstawił przez nadanie jej pewnych dochodów. Był to człowiek wybitny, najmądrzejszy wśród współczesnych książąt. Ten stwarzając sprawiedliwe sądy doprowadził swoją ziemię z powrotem do rozkwitu. Był tak skromny w zarządzaniu swą ziemią, że go nazywano zwierciadłem i wzorem dla innych.

Jan Długosz²

Zasięg terytorialny domeny Janusza I Starszego

Janusz I Starszy³ był pierwotnym synem księcia Siemowita III⁴, zrodzonym z jego pierwszego małżeństwa z Eufemią Opawską⁵, która powiła także Siemowita IV⁶. Między

¹ Jan Długosz błędnie wyznaczył datę śmierci Janusza I Starszego na 8 XI 1428 r. W rzeczywistości książę zmarł 8 XII 1429 r. [K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, Poznań-Wrocław 1998, s. 80].

² J. Długosz, *Roczniki, czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, ks. XI: 1413-1430, Warszawa 1985, s. 255.

³ Janusz I Starszy (ok. 1346-1429), syn Siemowita III, brat Siemowita IV oraz Henryka Mazowieckiego. W wyniku podziału od 1381 r. książę w Warszawie, Nurze, Łomży, Liwie, Ciechanowie, Wyszogrodzie i Zakroczymiu, od 1386 r. dziedziczny lennik Polski, od 1391 r. na Podlasiu. [O. Balzer, *Genealogia Piastów*, Kraków 1895, s. 465-467; J. Grabowski, *Dynastia Piastów mazowieckich. Studia nad dziejami politycznymi Mazowsza, intytucją i genealogią książąt*, s. 345-354, 444-450; K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, op. cit., s. 78-83; Zob. B. Sobol, *Janusz I Starszy (ok. 1329-1429)*, *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PSB), t. 1-7, Kraków 1935-1958; t. 8-15, Wrocław-Warszawa-Kraków 1959-1970; t. 16-25, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1971-1980; t. 26-31, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1981-1988; t. 32-34, Wrocław-Warszawa-Kraków 1989-1993; t. 35-50, Warszawa-Kraków 1994-2016, t. 10, s. 581-582].

⁴ Siemowit III (1316/25-1381), syn Trojdena I, brat Bolesława Jerzego II oraz Kazimierza I. Od 1341 r. współrządcy z bratem Kazimierzem I w Warszawie i Czersku, od 1345 r. w ziemi rawskiej, od ok. 1349 r. w wyniku podziału książę na Czersku, Liwie i Rawie, od 1351 r. w Gostyninie, od 1351 r. lennik Polski, od 1352 r. zastawny książę Płocka, od 1355 r. w Warszawie i Sochaczewie, od 1370 r. władca suwerenny, także w Płocku, od 1370 r. w Zakroczymiu i Wiźnie. [O. Balzer, *Genealogia*, op. cit., s. 457-458; J. Grabowski, op. cit., s. 288-297, 443-444; K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, op. cit., s. 61-68; Zob. K. Jasiński, *Siemowit III (ok. 1320-1381)*, PSB, t. 37, s. 73-75].

⁵ Eufemia Opawska (ok. 1319-1356/57), córka Mikołaja II Opawskiego Przemyśłida, żona Siemowita III od 1343/45 r. [O. Balzer, op. cit., s. 459-460; K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, s. 63-67; zob. szerzej J.M. Marszałska, *Książniczki śląskie, żony książąt mazowieckich*, w: *Ślązacy w oczach własnych i obcych*, red. A. Barciak, Katowice – Zabrze 2010, s. 144-146].

⁶ Siemowit IV (ok. 1353/56-1425/26), syn Siemowita III, brat Janusza I Starszego oraz Henryka Mazowieckiego. W wyniku podziału od 1381 r. książę na Rawie, Płocku, Sochaczewie, Gostyninie, Płońsku i Wiźnie, od 1386 r.

12 maja 1373 r. a 5 stycznia 1374 r. Siemowit III zdecydował się uposażyć synów z pierwszego małżeństwa, wyznaczając im dzielnice jeszcze za swojego życia, co było często praktykowane na Mazowszu⁷. Janusz I Starszy otrzymał ziemie: ciechanowską, wiską, warszawską i zakroczymską, zaś Siemowit IV czerską wraz z Liwem oraz rawską, przy czym ich ojciec zatrzymał dożywotnio ziemie Mazowsza północno-zachodniego z Gostyninem, Płockiem, Płońskiem, Sochaczewem i Wyszogrodem⁸.

Następnie dyplomem, wystawionym w Płocku 25 lutego 1379 r., książę senior określił warunki i zasady sukcesji Mazowsza przez synów z pierwszego małżeństwa, pomijając najmłodszego Henryka⁹, którego matką była Anna, księżniczka ziębicka¹⁰. Na mocy powołanego dokumentu Janusz I Starszy miał otrzymać ziemie Mazowsza Wschodniego, a mianowicie: ciechanowską, czerską, liwską, łomżyńską, nurską, różańską, warszawską, wyszogrodzką i zakroczymską, a Siemowit IV miał objąć ziemie: gostynińską, płocką, płońską, rawską, sochaczewską oraz, położoną na północno-wschodnich krańcach dzielnicy czersko-warszawskiej, wiską (wówczas jeszcze z powiatem goniądzkim)¹¹. Co prawda, Henryk został w aktach sukcesji pominięty, ale jego rodzic zaznaczył, że gdyby najmłodszy syn zdecydował się zrezygnować z kariery duchownej, bracia mieli mu wydzielić bliżej nieokreśloną domenę ze swoich dzielnic¹². Zaprezentowany powyżej podział władztwa Piastów Mazowieckich miał wejść w życie po śmierci Siemowita III, co nastąpiło 16 czerwca 1381 r., i *de facto* zapoczątkował trwały podział ziem mazowieckich na Mazowsze Zachodnie oraz Mazowsze Wschodnie, które objął we władanie Janusz I Starszy.

---

dziedziczny lennik Polski, od 1388 r. w Belzie. [O. Balzer, *Genealogia*, op. cit., s. 473-475; J. Grabowski, op. cit., s. 298-318, 450-451; K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, op. cit., s. 87-91; Zob. A. Supruniuk, *Siemowit IV (ok. 1352-1426)*, PSB, t. 37, s. 76-81].

⁷ Zasada podziału państwa pomiędzy członków dynastii sięgała zarania państwowości polskiej. Za życia Mieszka I najstarszy z jego progenitury, Bolesław I Chrobry, otrzymał własną dzielnicę z Krakowem jako grodem stołecznym. Zapewne tak samo postąpił wzmiankowany władca, osadzając swojego syna Mieszka II w Krakowie, gdy ów połączył się w 1013 r. węzłem małżeńskim z Rycieżą Lotaryńską, siostrzenicą cesarza Ottona III. Analogicznie ich syn, Kazimierz I Odnowiciel, u schyłku swojego żywota podzielił swoje władztwo między trzech synów, tj. Bolesława II Szczodrego, Władysława I Hermana oraz Mieszka. W innych państwach słowiańskich, np. w Czechach i na Rusi, również praktykowano takie podziały państwa. [G. Labuda, *Pierwsze wieki monarchii piastowskiej*, Poznań 2012, s. 206].

⁸ *Nowy kodeks dyplomatyczny Mazowsza*, cz. 3: Dokumenty z lat 1356-1381 (dalej: NKDM, cz. 3), red. J. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Wrocław 2000, nr 136.

⁹ Henryk Mazowiecki (1368/70-1392/93), syn Siemowita III, brat Janusza I Starszego oraz Siemowita IV. Od roku 1378 prepozyt płocki, biskup nominat płocki od 1390 r. (nie przyjął wyższych święceń). Poślubił Ryngałę, siostrę Witolda. [O. Balzer, *Genealogia*, op. cit. s. 477-480; J. Grabowski, op. cit., s. 297-298, 453-454; K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, op. cit., s. 93-96; zob. Idem, *Henryk Siemowitowic i jego żona Ryngalla. Studium historyczno-genealogiczne*, w: tenże, *Prace wybrane z nauk pomocniczych historii*, Toruń 1996, s. 117-124; D. Poppe, *Henryk mazowiecki*, PSB, t. 9, s. 413-414].

¹⁰ Anna, przez starszą historiografię nazywana Ludmiłą (zm. 1368/70), księżniczka ziębicka, druga żona Siemowita III. Została uduszona z rozkazu męża za domniemaną zdradę, której owocem miał być Henryk Mazowiecki. [O. Balzer, *Genealogia*, op. cit. s. 460-461; K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, op. cit., s. 67-68; na temat tragicznego losu Anny zob. Jan z Czarnkowa, *Kronika*, tłum. J. Żerbiłło, Kraków 2001, rozdz. 49, s. 83-85; A. Swieżawski, *Tragedia rawska i jej echa w Anglii*, w: tenże, *Mazowsze i Ruś Czerwona w średniowieczu. Wybór prac*, Częstochowa 1997, s. 185-188].

¹¹ *Iura Masoviae Terrestria: pomniki dawnego prawa mazowieckiego ziemskiego* (dalej: IMT), wyd. J. Sawicki, t. 1 (1228-1471), Warszawa 1972; t. 2 (1471-1526), Warszawa 1973; t. 3 (1526-1540), Warszawa 1974, t. 1, nr 23; NKDM, cz. 3, nr 216.

¹² Janusz I Starszy i Siemowit IV wystawili 23 IX 1379 r. osobny akt, w którym potwierdzili dokonany pomiędzy nich podział państwa przez ojca. [NKDM, cz. 3, nr 224].

Terytorium, nad którym panował starszy z Siemowitowiców, z małymi wyjątkami było niezmiennie przez cały okres jego rządów. Na mocy nadania na wieczystą własność króla Władysława II Jagiełły z 2 września 1390 r. w skład władztwa Janusza I Starszego weszła część Podlasia, tj. ziemia drohicka z Bielskiem, Drohiczynem, Mielnikiem i Surazem, przy czym tereny te nadal miały stanowić część składową państwa litewskiego, a książę warszawski został od tej chwili zaliczony do rzędu książąt litewskich i miał nieść podobne jak oni służby z Podlasia¹³. Jednocześnie od 30 grudnia 1401 r. domena Janusza I Starszego powiększyła się o ziemię wiską wraz z powiatem goniądzkim, ponieważ została zastawiona u księcia warszawskiego przez jego brata Siemowita IV na 9 lat za 4595 kop groszy praskich¹⁴, lecz ponownie przyłączył ją do Mazowsza płockiego dopiero książę Władysław I⁵, który wykupił ją w pierwszej połowie 1435 r.¹⁶

Zarys rządów Janusza I Starszego na Mazowszu Wschodnim

Księstwo Janusza I Starszego było dwukrotnie większe od władztwa jego brata Siemowita IV i wymagało większej staranności w zarządzaniu. W pierwszej kolejności książę warszawski skupił się na rozbudowie osadnictwa na mało zagospodarowanych terenach, aby wzmocnić potencjał gospodarczy oraz obronność swojego państwa. W momencie objęcia rządów przez Janusza I Starszego w dzielnicy wydzielonej mu przez ojca na przełomie 1373/1374 r. na Mazowszu Wschodnim prawami miejskim cieszyły się jedynie: Czersk, Ostrołęka, Warka, Warszawa i Wizna¹⁷. Starszy z synów Siemowita III odnowił i rozszerzył przywileje wskazanym miastom, a także w ciągu całego swojego panowania lokował 24 miasta, przy czym nasilenie tej akcji nastąpiło w drugim okresie jego rządów¹⁸. Ponad połowa nowych lokacji dotyczyła siedzib księcia, który zapewne upatrywał w nich zwiększenie dochodów skarbu monarszego z gospodarki towarowo-pieniężnej, opierającej się na prężnie rozwijających się ośrodkach miejskich¹⁹.

Jednocześnie Janusz I Starszy kontynuował politykę swojego ojca, który zainicjował w drugiej połowie XIV w. nową akcją nadań ziemskich, upowszechnionych w dobie panowania jego pierworodnego syna. Niniejsze nadania stanowiły najczęściej dziesięciowłókowe, lesiste obszary przeznaczone do zagospodarowania rolniczego, zaś w zamian za nie uposażeni byli zobowiązani do konnej służby wojskowej, w lekkim uzbrojeniu, oraz rozmaitych posług na rzecz panującego, tzw. *ad servitia communia*²⁰. Za niestawienictwo na wyprawę groziła konfiskata nadanych gruntów. Powyższy system doskonale sprawdził się w czasach Janusza I Starszego i dzięki niemu książę był w stanie zmobilizować znaczne

¹³ IMT, t. 1, nr 41.

¹⁴ Tamże, nr 56.

¹⁵ Władysław I Płocki (1406/09-1455), syn Siemowita IV, brat Trojdena II, Siemowita V, Kazimierza II oraz Aleksandra. Współrzędy z braćmi w Płocku, Rawie, Gostyninie, Sochaczewie, Belzie, Płońsku i Wiźnie w latach 1426-1434, w ziemi płockiej, płońskiej i Zawkrzu w latach 1434-1442, w ziemi wiskiej od 1435 r., nad całością ojcowizny (bez Gostynina) od 1442 r. [O. Balzer, *Genealogia*, op. cit., s. 507-508; J. Grabowski, op. cit., s. 331-336, 467-470; K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, op. cit., s. 133-136].

¹⁶ IMT, t. 1, nr 81-82.

¹⁷ M. Wilska, *Książę Janusz Starszy*, Warszawa 1986, s. 22.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Tamże.

²⁰ A. Supruniuk, *Mazowsze Siemowitów (1341-1442). Dzieje polityczne i struktury władzy*, Warszawa 2010, s. 65.

siły militarne w kampaniach wojennych prowadzonych przeciwko zakonowi krzyżackiemu w latach 1409-1411 oraz 1414-1422²¹.

Książę warszawski kładł również duży nacisk na rozbudowę i wznoszenie nowych rezydencji, które pełniły funkcje gospodarcze, administracyjne oraz obronne²². Aby zużytkować podatki i zasoby zgromadzone w poszczególnych grodach, należnych z racji umów dzierżawnych zawieranych wcześniej ze starostami i rządcami, Janusz I Starszy odwiedzał regularnie grody podczas objazdów swojej domeny, dzięki czemu miał możliwość osobistego nadzoru nad gospodarką swojego władztwa²³.

Na książęcym Mazowszu objazdy, które wynikały również z obowiązku sprawowania przez księcia władzy sądowniczej, są potwierdzone źródłowo od połowy XIV w. Podstawą utrzymania księcia i dworu podczas omawianych podróży stały się stacje, do których świadczenia zobowiązani byli starostowie w zamian za dzierżawę i prawo pobierania określonych dochodów z domeny książęcej, przy czym jeśli monarcha nie wykorzystał całkowicie przysługujących mu w danym starostwie stacji, starosta był zobligowany do wpłacenia pozostałej kwoty do skarbu książęcego²⁴. Nieustanne podróże księcia należy oceniać pozytywnie, albowiem poprzez kontrolę administracji zapewniały wgląd w życie partykularne państwa, możliwość osobistego nadzoru nad jego systemem gospodarczym oraz zużycie zasobów zgromadzonych w poszczególnych grodach. Jednocześnie w czasie objazdów władca sprawował wymiar sprawiedliwości oraz kontrolował urzędników sprawujących w jego imieniu rządy.

Akty prawne promulgowane przez Janusza I Starszego

Działalność ustawodawcza Piastów Mazowieckich w przedmiocie wydawania statutów została zainicjowana przez Siemowita III, który 27 kwietnia 1377 r. w Sochaczewie ogłosił pierwszy statut mazowiecki²⁵. Wcześniej podstawowym źródłem prawa mazowieckiego było prawo zwyczajowe, stanowiące w każdym systemie prawnym kompilację niepisanych norm prawnych, które powstały na skutek zachowań praktykowanych przez członków konkretnej grupy za przyzwoleniem większości oraz publicznie.

Pragnienie zunifikowania zwyczajów i dostosowania ich do zmiennych warunków społecznych był mocno widoczny w działalności ustawodawczej książąt mazowieckich. Na gruncie prawodawczym należy w tym zakresie wyróżnić dwa typy aktów prawnych, a mianowicie statuty oraz przywileje generalne i ziemskie, ponieważ oba obejmowały zakresem

²¹ K. Pacuski, S. Russocki, *Ustrój polityczny i prawo*, w: *Dzieje Mazowsza*, t. 1, red. H. Samsonowicz, Pułtusk 2006, s. 428.

²² W dobie panowania Janusza I Starszego rozbudowano albo przebudowano zamki w: Ciechanowie, Czersku, Liwie, Łomży, Makowie, Nowogrodzie, Nowym Mieście, Opiniogórze, Ostrołęce, Różanie, Warszawie, Wiźnie, Wyszogrodzie oraz Złotorzy. [M. Wilska, op. cit., s. 23].

²³ A. Supruniuk, op. cit., s. 102.

²⁴ Tamże, s. 103.

²⁵ IMT, t. 1, nr 22, s. 28-33; *Ius Polonicum* (dalej: IP), wyd. J. Bandtkie, Warszawa 1831, s. 417-420; *Prawa książąt mazowieckich / przeł. na jęz. pol. przez Macieja z Różana r. 1450*, przedr. homograficzny z kodeksu kórnickiego wyk. A. Piliński, Kórnik 1877, s. 1-4 (według paginacji przyjętej przez autorkę artykułu, wobec niepoczynienia numeracji przez Macieja z Różana); *Starodawne prawa polskiego pomniki poprzedzone historyczno-krytycznym tak zwanego prawodawstwa wiślickiego Kazimierza Wielkiego w texcie ze starych rękopism krytycznie dobranym*, wyd. A. Helcel, t. 1, Warszawa 1856, s. 269-274; na temat prawa karnego ujętego w niniejszym akcie zob. P.E. Herod, *Regulacje w zakresie prawa karnego w statucie sochaczewskim z 27 kwietnia 1377 roku*, „Saeculum Christianum”, 22/2015, s. 67-77.

swoich regulacji albo wszystkich poddanych i całe państwo (statuty), albo konkretną grupę poddanych, a ściślej cały stan lub więcej stanów, i rozciągały się na całe państwo (przywileje generalne) lub jego część (przywileje ziemskie).

Janusz I Starszy od objęcia władzy na Mazowszu Wschodnim w 1381 r. wydał 14 statutów, przy czym 13 ogłosił samodzielnie i obejmowały one całe jego państwo, zaś jeden, który rozciągał się na wszystkie ziemie mazowieckie, wydał razem z bratankami, tj. synami Siemowita IV. Jednocześnie książę warszawski ogłosił pierwszy znany na Mazowszu przywilej ziemski, który stanowi odosobniony przypadek w jego działalności ustawodawczej i zasługuje na szczególne zainteresowanie.

Wszystkie powyższe akty zostały wydane drukiem przez Jakuba Sawickiego w *Iura Masoviae Terrestria: pomnikach dawnego prawa mazowieckiego ziemskiego*²⁶ oraz Jana Wincentego Bandtkiego w *Ius Polonicum* (oprócz przywileju ziemskiego)²⁷, przy czym edycja Sawickiego jest podstawowym wydaniem łacińskim wykorzystanym w prezentowanych rozważaniach.

W kontekście treści statutów niezwykle pomocny jest także przekład wzmiankowanych aktów na język staropolski, dokonany przed r. 1450 „na przykazanye”²⁸ księcia Bolesława IV Warszawskiego²⁹ przez księdza Macieja z Różana³⁰, albowiem niekiedy w wersji łacińskiej próżno szukać uregulowań, które znajdują się z tekście staropolskim. Niniejsze tłumaczenie zachowało się w pergaminowym rękopisie nazywanym *Kodeksem Puławskim*, w którym znajdują się statuty mazowieckie z lat 1377-1426, promulgowane na Mazowszu Wschodnim³¹. Przedruk homograficzny omawianego pomnika, wykonany przez Adama Pilińskiego, został ogłoszony drukiem staraniem Biblioteki Kórnickiej w 1877 r.³², a także wydał go w całości Joachim Lelewel w 1824 r., zachowując oryginalną pisownię³³.

Działalność ustawodawczą Janusza I Starszego zapoczątkował statut o gwałtach zadanych kobietom, ogłoszony przy udziale rycerstwa-szlachty 31 lipca 1387 r. na rokach wielkich w Zakroczymiu³⁴. W edycji Jakuba Sawickiego przedmiotowy akt został podzielony na wstęp i siedem artykułów, zaś w przekładzie Macieja z Różana na dziewięć ustępów, przy czym artykuł pierwszy, *Czlonky drugich rokov wyelikich vstawyone*³⁵, stanowi wstęp, w którym

²⁶ IMT, t. 1, nr 32-33, 37, 39-40, 48, 55, 58-64, 66, 73.

²⁷ IP, s. 420-437.

²⁸ *Prawa*, op. cit., s. 29.

²⁹ Bolesław IV Warszawski (1418/20-1454), wnuk Janusza I Starszego, od roku 1429 książę ciechanowski, czerski, liwski, łomżyński, nurski, różański, warszawski, wyszogrodzki i zakroczymski (od 1436 r. rządy samodzielne, wcześniej regencja matki Anny Fiodorówniej), w latach 1440-1444 książę podlaski. [O. Balzer, *Genealogia*, op. cit., s. 521-522; J. Grabowski, op. cit., s. 356, 477-478; K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, op. cit., s. 157-160; zob. K. Maleczyński, *Bolesław IV (1421-1454)*, PSB, t. 2, s. 280-281].

³⁰ Maciej z Różana, zwany Maciejem Różańskim (ok. 1420-1467), kanclerz mazowiecki, pisarz skarbný, kanonik płocki i warszawski, proboszcz czerski i makowski. [Zob. I. Sułkowska Kurasiowa, A. Wolff, *Maciej z Różana (ok. 1420-1467), kanclerz księcia mazowieckiego Bolesława IV*, PSB, t. 19, s. 35-36].

³¹ W przedmiotowym zbiorze znajduje się również przekład statutów polskich, dokonany przez Świętosława z Wojcieszyna. [O. Balzer, *Słowo o przekładach polskich statutów średniowiecznych zwłaszcza o kodeksie dzikowskim przekład taki zawierającym*, Lwów 1888, s. 6-7].

³² Zob. *Prawa*, op. cit.,

³³ J. Lelewel, *Księgi ustaw polskich i mazowieckich*, Wilno 1824, s. 133-152.

³⁴ IMT, t. 1, nr 32 (fragment 1 obejmujący 4 ustępy), nr 33 (fragment 2 obejmujący 3 ustępy, s. 47-48; por. IP, s. 420-421; *Prawa*, op. cit., s. 4-7; por. J. Lelewel, op. cit., s. 136-137.

³⁵ *Prawa*, op. cit., s. 4.

została podana data, miejsce i okoliczności wydania, a także krótkie wytłumaczenie podjętej tematyki, więc nie należy traktować go jako przepisu prawnego, zwłaszcza, że jego zakres treściowy jest tożsamy ze wstępem w wersji łacińskiej. Jednakże podkreślenia wymaga, iż tłumaczenie staropolskie Macieja z Różana zawiera artykuł, którego brakuje zarówno u Sawickiego, jak i Bandtkiego, tj. *Gwalt slachczyancze albo vsylstwo przez chlopa uczynioni*³⁶ podany jako ustęp ósmy.

Następnie na rokach wielkich w Czersku książę przy udziale rady i urzędników ziemi czerskiej wydał 25 lipca 1389 r. statut normujący niektóre sprawy związane z wychodem kmieci oraz wysokość niektórych opłat sądowych³⁷. W odniesieniu do przedmiotowego aktu należy odnotować, że odmiennie niż powyżej, to przekład Macieja z Różana nie jest kompletny, ponieważ brakuje w nim jednego ustępu, który w wydaniu Jakuba Sawickiego stanowi artykuł czwarty, *De penis premissa non facientibus*³⁸, w konsekwencji czego wersja łacińska zawiera siedem ustępów, zaś tłumaczenie staropolskie sześć.

Kolejny akt został promulgowany przez Janusza I Starszego przy udziale rady i szlachty na sejmie w Zakrocymiu 20 marca 1390 r. i normował niektóre zagadnienia prawa sądowego, w szczególności kary za mężobójstwo oraz sprawy prawa bliższości³⁹. Co prawda, w edycji Sawickiego niniejszy statut podzielony został na osiem artykułów, a w tłumaczeniu staropolskim na dziewięć, ale zakres treściowy obu wersji jest identyczny, ponieważ odmienna liczba ustępów wynika z tego, iż w wydaniu łacińskim artykuł czwarty, *Homicidium militis per nobilem et econverso*⁴⁰, zawiera dwa następujące po sobie ustępy z przekładu Macieja z Różana, a mianowicie czwarty, *Gdi slaychczicz zabye wlodikąn*⁴¹, oraz piąty, *Gdi wlodika zabye slyachczycza*⁴².

Po raz pierwszy prawem wychodu, a konkretnie ogrodników, rzemieślników oraz ratajów, książę warszawski przy udziale urzędników książęcych i szlachty zajął się w statucie ogłoszonym 9 kwietnia 1391 r. na rokach wielkich w Zakrocymiu⁴³. W edycjach łacińskich przedmiotowy statut jest jednoartykułowy⁴⁴, zaś w tłumaczeniu staropolskim został podzielony na trzy ustępy⁴⁵, ale zakres treściowy obu wersji jest identyczny.

Następny akt, datowany na 26 listopada 1397 r., został wydany przez Janusza I Starszego również w Zakrocymiu i normował kary oraz postępowanie sądowe w sprawie szkód i kradzieży na łąkach⁴⁶. W odniesieniu do rzeczonoego statutu również należy zaznaczyć

³⁶ *Prawa*, op. cit., s. 6.

³⁷ IMT, t. 1, nr 37, s. 54-56; por. IP, s. 421-422; *Prawa*, op. cit., s. 7-8; por. J. Leleweł, op. cit., s. 137-138.

³⁸ IMT, t. 1, nr 37, s. 55; W edycji Bandtkiego również brakuje niniejszego przepisu. [IP, s. 422].

³⁹ IMT, t. 1, nr 39, s. 57-59; por. IP, s. 422-424; *Prawa*, op. cit., s. 8-10; por. J. Leleweł, op. cit., s. 138-139.

⁴⁰ IMT, t. 1, nr 39, s. 58; W wydaniu Bandtkiego, tak samo jak w tłumaczeniu Macieja z Różana, przedmiotowy statut został podzielony na dziewięć artykułów i pomiędzy ustępem czwartym, *Homicidium militis per nobilem*, a szóstym, *Homicidium militis per militem*, znajduje się piąty, *Homicidium nobilis per militem, et veniae modus*, który w edycji Sawickiego stanowi drugą część artykułu czwartego. [IP, s. 423; por. art. 4: *Homicidium militis per nobilem et econverso*, IMT, t. 1, nr 39, s. 58].

⁴¹ *Prawa*, op. cit., s. 9.

⁴² Tamże.

⁴³ IMT, t. 1, nr 40, s. 59-60; por. IP, s. 424; *Prawa*, op. cit., s. 10; por. J. Leleweł, op. cit., s. 139-140.

⁴⁴ *De ortulanis*, IMT, t. 1, nr 40, s. 60; *Quid tenetur homo in censu aut labore residens domino suo*, IP, s. 424.

⁴⁵ *Yyna za vardansniya, Carczmarzys, Rathay*, w: *Prawa*, op. cit., s. 10; por. J. Leleweł, op. cit., s. 139-140.

⁴⁶ IMT, t. 1, nr 48, s. 70-71; por. IP, s. 424; *Prawa*, op. cit., s. 10-11; por. J. Leleweł, op. cit., s. 140.

odmienność redakcji, która polegała na tym, iż pierwszy artykuł w wydaniach łacińskich⁴⁷ w przekładzie Macieja z Różana jest podzielony na dwa ustępy, kolejno pierwszy⁴⁸ i drugi⁴⁹, więc akt dzieli się odpowiednio na dwa i trzy przepisy.

Na rokach wielkich w Warszawie 24 kwietnia 1401 r. najstarszy z Siemowitowiców ogłosił statut, przy udziale najprzedniejszych dostojników swojego państwa, w którym zostali oni po raz pierwszy wymienieni zarówno z imienia, jak i sprawowanego urzędu, co skrupulatnie odnotowano w tłumaczeniu staropolskim⁵⁰. Niniejszy akt dotyczył bartników i barci oraz dochodzenia pieniężnych zobowiązań⁵¹. W wydaniach Bandtkiego oraz Lelewela powyższy statut został podzielony na sześć ustępów, co jest konsekwencją tego, iż obaj z drugiego artykułu (odpowiednio u Sawickiego⁵² i Macieja z Różana⁵³) wyodrębnili dwa przepisy⁵⁴.

Natomiast składający się z jednego artykułu statut ogłoszony w Zakroczymiu w 1404 r. bez podania daty dziennej w sprawie wieńca dla kobiet rodu szlacheckiego został pominięty w tłumaczeniu staropolskim i znany jest jedynie w wersji łacińskiej⁵⁵.

Drugim aktem, który Janusz I Starszy wydał na rokach wielkich w Warszawie, był statut z 23 kwietnia 1406 r., normujący niektóre zagadnienia prawa sądowego jak grzywny sądowe, przysięgi sądowe i poręczenie⁵⁶. W przekładzie Macieja z Różana ponownie odnotowano zarówno z imienia, jak i sprawowanego urzędu dostojników obecnych przy promulgowaniu statutu⁵⁷.

Po raz drugi niektórym sprawom związanym z prawem wychodu kmieci Janusz I Starszy poświęcił cały statut z 4 lipca 1407 r., który został ogłoszony na rokach wielkich w Nowym Mieście w obecności szlachty mazowieckiej⁵⁸.

Kolejny akt, który normował nawiązkę za uderzenie w twarz oraz składanie przysięgi przez powoda w sprawach cywilnych, został promulgowany 10 marca 1410 r. w Warszawie na rokach wielkich⁵⁹, przy czym w tłumaczeniu staropolskim odnotowano z imienia i sprawowanego urzędu dostojników obecnych przy jego ogłoszeniu⁶⁰. Zarówno w edycji Jakuba Sawickiego, jak i przekładzie Macieja z Różana brakuje jednego artykułu, który w wyda-

⁴⁷ Art. 1: *Depascens prata violenter penam L luet*, IMT, t. 1, nr 48, s. 71; *Depascens frumenta aut prata*, IP, s. 424.

⁴⁸ *Spassyenye lanky albo zytha gwalthem*, w: *Prawa*, op. cit., s. 10-11; por. J. Lelewel, op. cit., s. 140.

⁴⁹ *O kradzyezu brzemienya trawi*, w: *Prawa*, op. cit., s. 11; por. J. Lelewel, op. cit., s. 140.

⁵⁰ *Obyczay wsdawanyya barczy*, w: *Prawa*, op. cit., s. 11; por. J. Lelewel, op. cit., s. 140-141.

⁵¹ IMT, t. 1, nr 55, s. 84-86; por. IP, s. 425-426; *Prawa*, op. cit., s. 11-14; por. J. Lelewel, op. cit., s. 140-142.

⁵² Art. 2: *Resignas mellificia cautionem imponat*, IMT, t. 1, nr 55, s. 84-85.

⁵³ *Wsdawayanczi barcz ma postawicz rankoyemstwo*, w: *Prawa*, op. cit., s. 12.

⁵⁴ *Resignans mellificia cautionem imponat*, *Ad idem*, IP, s. 425; art. II: *Wsdawayanczi barcz ma postawicz rankoyemstwo*, art. III (nie jest opatrzone nagłówkiem), J. Lelewel, op. cit., s. 141. Lelewel wyraźnie błędnie podzielił ustęp drugi z przekładu Macieja z Różana, uznając czerwone podkreślenie za początek nowego przepisu, co spowodowało, iż przeniósł dalszą część powołanego artykułu do kolejnego ustępu i oznaczył go jako III bez opatrzenia nagłówkiem, którego rzeczywiście w tłumaczeniu staropolskim nie ma. Jednakże brak nagłówka, który zawsze był oznaczony przez autora tłumaczenia kolorem czerwonym, wskazuje, że dalsza część tekstu pod podnoszonym podkreśleniem przynależy do ustępu drugiego. [Zob. *Prawa*, op. cit., s. 12].

⁵⁵ IMT, t. 1, nr 58, s. 90; por. IP, s. 426.

⁵⁶ IMT, t. 1, nr 59, s. 91-92; por. IP, s. 427-428; *Prawa*, op. cit., s. 14-16; por. J. Lelewel, op. cit., s. 142-143.

⁵⁷ *O vynach czso placzoni mayqn bicz sandowi*, w: *Prawa*, op. cit., s. 14-15.

⁵⁸ IMT, t. 1, nr 60, s. 93-94; por. IP, s. 428; *Prawa*, op. cit., s. 16-17; por. J. Lelewel, op. cit., s. 143-144.

⁵⁹ IMT, t. 1, nr 61, s. 94-95; por. IP, s. 428-429; *Prawa*, op. cit., s. 17-18; por. J. Lelewel, op. cit., s. 144-145.

⁶⁰ *Polyczek slychathni*, w: *Prawa*, op. cit., s. 17.

niu Jana Wincentego Bandtkiego opatrzony jest nagłówkiem *De commutatione perpetua bonorum immobilium* i został podany jako czwarty, zamykając tym samym rzeczony akt⁶¹.

Następnie w Zakroczymiu na rokach sądowych generalnych w 1412 r. Janusz I Starszy ogłosił, za radą panów, statut ustanawiający surowy zakaz lichwy w postaci kar za zwłokę dłużnika oraz określający zarówno karę za naganienie szlachectwa w przypadku, gdy naganiony przeprowadził oczyszczenie szlachectwa, jak i wysokość nawiązki za rany zadane szlachcicowi⁶².

Prawu spadkowemu kobiet książe warszawski poświęcił w całości statut promulgowany 2 lipca 1414 r. na rokach wielkich w Warszawie⁶³. Również w Warszawie i na rokach wielkich Janusz I Starszy ogłosił 22 lipca 1421 r. obszerny akt normujący szereg zagadnień z dziedziny prawa sądowego, cywilnego, karnego i procesowego, który został zamknięty w 12 artykułach⁶⁴. W tłumaczeniu staropolskim ponownie odnotowano zarówno z imienia, jak i sprawowanego urzędu dostojników obecnych przy wydaniu statutu⁶⁵. Ubolewać trzeba, iż zarówno w *Kodeksie Puławskim*, jak i jego przedruku homograficznym brakuje jednej karty, a mianowicie trzeciej od końca⁶⁶, w konsekwencji czego w przekładzie Macieja z Różana omawiany statut urywa się na ustępie II, zaś kolejny akt rozpoczyna się dopiero od artykułu 10.

Działalność statutową pierworodnego syna Siemowita III wieńczy akt, który wykroczył poza tereny jego władztwa, albowiem normował szereg zagadnień z dziedziny prawa sądowego (prywatnego, karnego i procesowego) międzydzielnicowego. Podnoszony statut został wydany 4 sierpnia 1426 r. w Zakroczymiu nie tylko przez Janusza I Starszego, ale także jego bratanków: Siemowita V⁶⁷, Trojdena II⁶⁸ i Władysława I⁶⁹, którzy wówczas jako władcy niedzielni⁷⁰ panowali na Mazowszu Zachodnim po śmierci ojca Siemowita IV⁷¹. Do

⁶¹ IP, s. 429.

⁶² IMT, t. 1, nr 62, s. 95-96; por. IP, s. 429-430; *Prawa*, op. cit., s. 18-20; por. J. Leleweł, op. cit., s. 145-146.

⁶³ IMT, t. 1, nr 64, s. 98-99; por. IP, s. 430-431; *Prawa*, op. cit., s. 20-21; por. J. Leleweł, op. cit., s. 146-147.

⁶⁴ IMT, t. 1, nr 66, s. 109-113; por. IP, s. 431-434; *Prawa*, op. cit., s. 21-27; por. J. Leleweł, op. cit., s. 147-150.

⁶⁵ *O wstawyeni na drugich roczech*, w: *Prawa*, op. cit., s. 21-22.

⁶⁶ Zob. przedmowę bibliotekarza kórnickiego, dra Zygmunta Celichowskiego. [*Prawa*, op. cit., s. poprzedzająca miniaturę przedrukowaną z *Kodeksu Puławskiego*].

⁶⁷ Siemowit V (1388/91-1442), syn Siemowita IV, brat Trojdena II, Kazimierza II, Władysława I oraz Aleksandra. W latach 1426-1434 współrządy z braćmi w Bełzie, Gostyninie, Płocku, Płońsku, Rawie i Wiźnie. W wyniku podziału od 1434 r. książę na Rawie, Gostyninie i Sochaczewie. [O. Balzer, *Genealogia*, op. cit., s. 491-493; J. Grabowski, op. cit., s. 321-326, 462-464; K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, op. cit., s. 106-111; Zob. A. Supruniuk, *Siemowit V*, PSB, t. 37, s. 81-84].

⁶⁸ Trojden II (1403/06-1427), syn Siemowita IV, brat Siemowita V, Kazimierza II, Władysława I oraz Aleksandra. Od 1426 r. współrządy z braćmi w Bełzie, Gostyninie, Płocku, Płońsku, Rawie i Wiźnie. [O. Balzer, *Genealogia*, op. cit., s. 506-507; J. Grabowski, op. cit., s. 331; K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, op. cit., s. 130-132].

⁶⁹ Władysław I Płocki (1406/09-1455), syn Siemowita IV, brat Trojdena II, Siemowita V, Kazimierza II oraz Aleksandra. Współrządy z braćmi w Płocku, Rawie, Gostyninie, Sochaczewie, Bełżu, Płońsku i Wiźnie w latach 1426-34, w ziemi płockiej, płońskiej, wiskiej i Zawkrzu w latach 1434-1442, nad całością ojcowizny (bez Gostynina) od 1442 r. [O. Balzer, *Genealogia*, op. cit., s. 507-508; J. Grabowski, op. cit., s. 331-336, 467-470; K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, op. cit., s. 133-136].

⁷⁰ Wśród braci brakuje Kazimierza II Bełskiego, który w tym czasie prawdopodobnie przebywał na Litwie i był nieobecny także w Sandomierzu 8 IX 1426 r., kiedy jego bracia złożyli przysięgę lenną królowi Władysławowi II Jagiello. [A. Supruniuk, *Mazowsze*, s. 71].

⁷¹ IMT, t. 1, nr 73, s. 128-132; por. IP, s. 434-437; *Prawa*, op. cit., s. 27-29; por. J. Leleweł, op. cit., s. 150-152.

podziału schedy po księciu płockim mogło dojść dopiero po śmierci księżnej Aleksandry⁷², władającej w ziemiach gostynińskiej i rawskiej, stanowiących jej oprawę wdową. Do zgonu matki, który nastąpił w 1434 r., synowie Siemowita IV sprawowali rządy niedzielne oraz prowadzili wspólną politykę wewnętrzną i zagraniczną. W wydaniu Jakuba Sawickiego brakuje jednego ustępu, który w edycji Jana Wincentego Bandtkiego został podany jako siódmy i opatrzony nagłówkiem *Cives Plocensos a roboribus nil solvant*⁷³. Ze względu na niekompletność przekładu Macieja z Różana, który dochował się do czasów obecnych, co zostało sprecyzowane przy omawianiu aktu z 22 lipca 1421 r., nie jest możliwe ustalenie, czy powyższy ustęp znajdował się w niniejszym tłumaczeniu.

W odniesieniu do działalności ustawodawczej Janusza I Starszego na szczególną uwagę zasługuje akt promulgowany 21 czerwca 1414 r. w Nowym Mieście, albowiem jest to nie tylko pierwszy znany na Mazowszu przywilej ziemski, ale także jedyny tego typu akt ustawodawczy ogłoszony przez księcia warszawskiego dla poddanych, a konkretnie dla szlachty ziem czerskiej i warszawskiej⁷⁴.

Reasumując, książę Janusz I Starszy w ciągu swojego panowania (1381-1429) wydał jeden przywilej ziemski oraz 14 statutów, w tym jeden razem z władcami Mazowsza Zachodniego. Aż siedem z powyższych aktów zostało promulgowanych w Zakroczymiu, pięć w Warszawie, dwa w Nowym Mieście oraz jeden w Czersku. Statuty zazwyczaj były wydawane na rokach wielkich, przy udziale rycerstwa-szlachty mazowieckiej i najważniejszych urzędników aparatu państwowego, przy czym wymienienie tych ostatnich zarówno z imienia, jak i pełnionej funkcji nie było zasadą i rzezoną praktykę obserwuje się w odniesieniu tylko do czterech aktów⁷⁵.

Prawo karne

W działalności statutowej Janusza I Starszego regulacje z zakresu prawa karnego przeważają liczebnie nad innymi unormowaniami, co wskazuje, że książę przywiązywał dużą wagę zarówno do bezpieczeństwa i porządku publicznego, jak i praworządności oraz karności poddanych. Książę warszawski w pierwszej kolejności podjął się uregulowania przestępstw wymierzonych w białogłowy i 31 lipca 1387 r. wydał akt o gwałtach zadanych kobietom. Szeroko pojmowane gwałty (*violentia*) na osobie stanowiły grupę czynów zabronionych, których wspólnym mianownikiem było użycie przymusu fizycznego. Do gwałtów na osobie zaliczano bezprawne uwięzienie, porwanie albo zgwałcenie kobiety.

Na mocy powołanego aktu porwanie przez szlachcica kobiety (*violentia receptio mulierum*) wywodzącej się ze stanu uprzywilejowanego było zagrożone karą konfiskaty całego majątku, który przypadał po połowie księciu i rodzinie uprowadzonej, oraz mogło być karane

⁷² Aleksandra Olgierdówna (1368/70-1434), księżniczka litewska, siostra Władysława II Jagiełły, od ok. 1388 r. księżna mazowiecka i żona Siemowita IV, któremu urodziła trzynastoro dzieci. [O. Balzer, *Genealogia*, op. cit., s. 475-476; K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, op. cit., s. 89-91].

⁷³ IP, s. 436.

⁷⁴ IMT, t. 1, nr 63, s. 96-98; por. *Kodeks dyplomatyczny Księstwa Mazowieckiego, obejmujący bulle papieżów, przywileje królów polskich i książąt mazowieckich, tudzież nadania tak korporacyj jako i osób prywatnych* (dalej: KDKM), red. J. Lubomirski, Warszawa 1863, nr 151, s. 157-158.

⁷⁵ Są to statuty z: 24 IV 1401 r., 23 IV 1406 r., 10 III 1410 r. oraz 22 VII 1421 r.

śmiercią albo wygnaniem z kraju, wedle uznania księcia⁷⁶. Często zdarzało się, iż podczas pościgu za porywaczem i uprowadzoną dochodziło do zabicia przestępcy, co prowadziło do powstania stanu wróždy pomiędzy obydwoma rodami, czyli do usankcjonowanej przez prawo krwawej zemsty. Aby ukrócić ten niepożądany proceder, który musiał na Mazowszu występować często, Janusz I Starszy wprowadził kontratyp (okoliczność wyłączająca bezprawność czynu) i w sytuacji, gdy krewni porwanej kobiety zabili porywacza w czasie pościgu, nie odpowiadali za zabójstwo, w konsekwencji czego we wskazanym stanie faktycznym w stosunku do zabójcy porywacza nie można było wykonywać zemsty⁷⁷.

W kontekście przestępstwa zgwałcenia (*stuprum, violentia faeminarum*) podkreślić trzeba, że zarówno wysokość, jak i rodzaj kary za jego popełnienie zależały przede wszystkim od stanowiska społecznego poszkodowanej i gwałciciela. Zgodnie ze statutem z 31 lipca 1387 r. szlachcic za zgwałcenie niewiasty wywodzącej się ze stanu uprzywilejowanego był karany jedynie karami finansowymi i za gwałt musiał zapłacić zbezczeszczonej zadośćuczynienie w wysokości 40 grzywien, zaś księciu i jego urzędnikom podwójną karę 50⁷⁸. W przypadku zniewolenia białogłowy pochodzącej z ludu prostego szlachcic również musiał uiścić karę publiczną na rzecz władcy i jego urzędników w takiej samej wysokości jak powyżej, zaś pohańbionej płacił zadośćuczynienie w wysokości tylko czterech grzywien⁷⁹. Natomiast każdy mężczyzna, który nie wywodził się ze stanu uprzywilejowanego i zgwałcił szlachciankę, bezwarunkowo podlegał karze śmierci⁸⁰.

Kolejne unormowania karne zostały wprowadzone przez Janusza I Starszego na mocy statutu z 20 marca 1390 r. Rzeczony akt regulował wysokość kary pieniężnej uiszczanej rodzinie zabitego przez zabójcę, nazywanej główszczyną, ustalając za głowę szlachcica 48 kop groszy, zaś za głowę włodyki 20 kop groszy⁸¹. Stan szlachecki pod względem prawnym nie był jednolity, co najbardziej było widoczne w dyplomach z omawianego okresu, w których spotykamy się z przeciwstawieniem osób nazywanych *domini, comites* albo *nobiles*, pochodzących spośród dostojników książęcych, niższym urzędnikom oraz rycerzom określanym jako *milites*. Jednakże warto odnotować, iż niniejsze zróżnicowanie zostało po raz pierwszy sprecyzowane właśnie w statucie z 20 marca 1390 r.

⁷⁶ Art. 3: *De vindicta pro tali violentia*, IMT, t. 1, nr 32, s. 47-48; *Vyna gwalthownykw sbyegow*, w: *Prawa*, op. cit., s. 5; Wygnanie (*de terra proscibere vel proclamari, diffugium extra ducatum sustinere*) polegało na usunięciu skazanego z terytorium państwa wraz z bezwzględnym zakazem powrotu. Natomiast banicja jako kara pojawiła się dopiero w epoce nowożytnej, kiedy zaczęto uważać, że w sprawach mniejszej wagi, zwłaszcza w przypadku niewykonania wyroku w sprawach cywilnych, nie jest zasadne stosowanie infamii. [J. Rafacz, *Dawne polskie prawo karne. Część ogólna*, Warszawa-Kraków-Lublin 1932, s. 104].

⁷⁷ Art. 1: *Pena violatoris arrepti*, IMT, t. 1, nr 33, s. 49; *Vyna takyego gwaltonyka gdi gy vphiczqn*, w: *Prawa*, op. cit., s. 5-6.

⁷⁸ Art. 4: *De violentia nobilis virginis*, IMT, t. 1, nr 32, s. 48; *Wylkosczy vni o gwałt slachczyancze przez slyachczicze*, w: *Prawa*, op. cit., s. 6; kara 50 stanowiła 50 groszy. [Zwód mazowiecki II, art. 29: *De valore poenarum iudicialium*, IMT, t. 3, zwód II, s. 151].

⁷⁹ Art. 1: *De violencia illata mulieri, virgini aut vidue [kmethonisse]*, IMT, t. 1, nr 32, s. 47; *Gwałt nye slyachczyancze uczynioni*, w: *Prawa*, op. cit., s. 6-7.

⁸⁰ *Gwałt slyachczyancze albo vsylstwo przez chlopa uczynioni*, w: *Prawa*, op. cit., s. 6.

⁸¹ Art. 1: *Quantitas homicidii nobilium*, art. 2: *Venia pro homicidio nobilium*, art. 4: *Homicidium militis per nobilem et e converso*, art. 5: *Homicidium militis per militem perpetratum* IMT, t. 1, nr 39, s. 57-58; *Głowa slyachatna, Pokora za manzoboystwo slyachty, Gdi slachczicz zabye wlodikqn, Gdi wlodika zabye slyachczycza, Gdi wlodika zabye wlodikqn*, w: *Prawa*, op. cit., s. 8-9.

W sytuacji, gdy zabójca nie był w stanie uiścić główszczyzny, jego dalsza sytuacja była uzależniona zarówno od jego pozycji, jak i pozycji jego ofiary. Jeśli szlachcic za zabicie innego szlachcica nie dał satysfakcji pieniężnej jego rodzinie, to miał być ukarany na gardle⁸². Natomiast, gdy szlachcic pozbawił życia włodykę i nie uiścił główszczyzny, miał zostać skazany na karę mutylacyjną (*mutilatio membrorum*) poprzez obcięcie ręki⁸³. Włodyka zawsze podlegał karze śmierci, jeśli nie miał możliwości zapłaty rodzinie zabitego, albowiem akt nie wprowadził zróżnicowania w tym zakresie, a więc kara była taka sama bez względu na to, czy ofiarą był szlachcic, czy inny włodyka⁸⁴.

Obok główszczyzny inną formą usatysfakcjonowania rodziny zabitego była pokora (*homagium, venia homicidii*), stanowiąca surogat aktu krwawej zemsty, a zatem można nazwać ją fikcyjnym aktem zemsty⁸⁵. Według statutu z 20 marca 1390 r., aby odbyć akt pokory, zabójca powinien stanąć obnażony do pasa z wyjętym mieczem z pochwy i przed rodziną zabitego razem z 10 towarzyszami⁸⁶, którzy musieli wywodzić się z jego krewnych, błagać w imię Boga, aby mu przebaczone⁸⁷.

Jednocześnie omawiany akt unormował po raz pierwszy instytucję początku, stosowaną przy zranieniu lub mężobójstwie, która polegała na przyjęciu, że gdy przestępstwo zostało popełnione na skutek zaczepki słownej lub czynnej skierowanej przeciwko danej osobie komuś z jej bliskich lub poddanych, to dany czyn, skierowany przeciwko zaczepiającemu, nie stanowił przestępstwa⁸⁸. Sprowokowany miał prawo do dania odporu napastnikowi wedle swojego uznania, czyli bezkarnie mógł go pobić, zranić, a nawet zabić. Natomiast aby uwolnić się od winy, należało wykazać, że pokrzywdzony dał początek i odpór nastąpił bezpośrednio po ataku. Statut z 20 marca 1390 r. wprost zakazał wprowadzenia stanu wroźdy między rodami zabójcy a ofiary, jeśli do mordu doszło z tzw. początku, zaś ten pierwszy oczyścił się przysięgą świadków, przy czym sam w zaistniałej sytuacji nie mógł złożyć przysięgi we własnym imieniu⁸⁹.

Bogatą problematykę karną poruszoną przez omawiany akt, wieńczył przepis, na mocy którego rodzina zabitego mogła przejąć cały majątek zabójcy, jeśli ten nie stawił się przed

⁸² Art. 2: *Venia pro homicidio nobilium*, IMT, t. 1, nr 39, s. 58; *Pokora za manzoboystwo slyachty*, w: *Prawa*, op. cit., s. 8.

⁸³ Art. 4: *Homicidium militis per nobilem et econverso*, IMT, t. 1, nr 39, s. 58; *Gdi wlodika zabye wlodikqn*, w: *Prawa*, op. cit., s. 9.

⁸⁴ Art. 4: *Homicidium militis per nobilem et econverso*, art. 5: *Homicidium militis per militem perpetratum* IMT, t. 1, nr 39, s. 58; *Gdi wlodika zabye slyachczyca*, *Gdi wlodika zabye wlodikqn*, w: *Prawa*, op. cit., s. 9.

⁸⁵ Na ten temat zob. szerzej np. R. Hube, *Pokora podług praw polskich i czeskich*, w: *Romualda Hubego pisma*, t. 1, Warszawa 1905, s. 297-311; tenże, *Wróżda, wroźba i pokora*, w: *Romualda Hubego pisma*, t. 1, Warszawa 1905, s. 312-335.

⁸⁶ W przekładzie Macieja z Różana odnotowane jest, iż „samotrzec”, czyli z dwoma towarzyszami. [*Pokora za manzoboystwo slyachty*, *Gdi wlodika zabye slyachczyca*, w: *Prawa*, op. cit., s. 8-9].

⁸⁷ Art. 2: *Venia pro homicidio nobilium*, art. 4: *Homicidium militis per nobilem et econverso*, IMT, t. 1, nr 39, s. 58; *Pokora za manzoboystwo slyachty*, *Gdi wlodika zabye slyachczyca*, w: *Prawa*, op. cit., s. 8-9. W dzielnicy płockiej kwestię tę normował statut z 10 VII 1421 r., który zasadniczo powtarzał statut z 20 III 1390 r. [art. 26, IMT, t. 1, nr 65, s. 105]. Natomiast w prawie koronnym pokora nie była unormowana ustawowo, więc była odbywana tylko i wyłącznie na skutek zawarcia ugody w razie pojednania się stron.

⁸⁸ J. Bardach, *Historia państwa i prawa Polski*, t. 1: *Do połowy XV wieku*, Warszawa 1973, s. 518.

⁸⁹ Art. 3: *De inicio*, IMT, t. 1, nr 39, s. 58; *Manzoboystwo za poczantkiem uczynione swyatyky ma bicz oczyszczono*, w: *Prawa*, op. cit., s. 9. W prawie koronnym kwestia zabójstwa z początku nie została unormowana i znana jest jedynie ze źródeł dotyczących praktyki.

sąd i w ciągu roku i sześciu tygodni nie wypełnił względem pokrzywdzonych obowiązków przepisanych przez prawo⁹⁰. Jednakże gdyby rodzina zabitego zdecydowała się na dokonanie zemsty, to traciła przejęte dobra na rzecz krewnych mężobójcy.

Do regulacji w zakresie prawa karnego Janusz I Starszy powrócił w statucie z 26 listopada 1397 r., w którym zostały unormowane m.in. kary w sprawie szkód i kradzieży na łąkach. Osoby, które ukradły żyto lub trawę z łąki, czy też dokonały wypasu bydła na czyjejs łące, podlegały karze 50, ale jeśli nie użyły przy tym przemocy, to miały uiścić na rzecz pokrzywdzonego jedynie karę sześciu grzywn⁹¹ jako zadośćuczynienie⁹².

Natomiast akt z 10 marca 1410 r. regulował wysokość nawiązki za uderzenie w twarz (spoliczkowanie) osoby wywodzącej się ze stanu uprzywilejowanego. Jeśli policzek został wymierzony w szlachcica, znieważonemu należała się nawiązka w wysokości pięciu kop groszy od każdego uderzenia, zaś jako karę publiczną orzekano karę 50, uiszczaną na rzecz księcia i jego urzędników⁹³. Za spoliczkowanie włodyki kara publiczna wynosiła tyle samo co w przypadku szlachcica, zaś nawiązka została określona na dwie i pół kopy groszy od każdego uderzenia⁹⁴. Powyższe kary były orzekane tylko i wyłącznie wówczas, gdy znieważający nie oczyścił się przysięgą świadków.

W statucie z 1412 r. Janusz I Starszy unormował karę za niesłuszne przyganienie (naganienie) szlachectwa oraz wysokość nawiązki za rany zadane szlachcicowi. Przyganienie szlachectwa stanowiło bardzo poważny zarzut, podważający przynależność do stanu uprzywilejowanego, i wymagało oczyszczenia się pomówionego. Podniesiony akt stanowił, że jeśli zesromocony szlachcic oczyści się przysięgą czterech dostojnych świadków, po dwóch krewnych z dwóch klejnotów, tj. rodów, wówczas naganienie ma zostać uznane za niesłuszne i ten, kto dokonał zniewagi, podlegał karze w wysokości pięciu kop groszy, uiszczanej na rzecz znieważonego, a także karze 50, uiszczanej na rzecz księcia⁹⁵.

Natomiast w kontekście ran zadanych osobom wywodzącym się ze stanu uprzywilejowanego książę warszawski ustalił, iż za rany zadane włodyce należy zapłacić po 30 groszy za każdą z nich, zaś w odniesieniu do szlachty wprowadził pewne zróżnicowanie. Za rany znajdujące się w miejscach widocznych (odkrytych) trzeba było uiścić nawiązkę w wysokości trzech grzywn za każdą, zaś za rany, które można było zakryć odzieżą po półtorej grzywny od każdej⁹⁶.

Nawiązka za pobicie kmiecia została uregulowana w statucie z 22 lipca 1421 r. i dotyczyła tylko i wyłącznie sytuacji, gdy do naruszenia ciała doszło podczas pobicia kmiecia przez drugiego kmiecia. Jeśli kmiecie należeli do różnych panów, to każdemu panu należała się

⁹⁰ Art. 6: *Homicide contumacis bona recipiantur*, IMT, t. 1, nr 39, s. 59; *Gdi manzoboycza varyye syqn moczi gospodarzkye*, w: *Prawa*, op. cit., s. 9-10.

⁹¹ Niniejsza kara, wbrew nazwie, wynosiła 7,5 grosza. [Zwód mazowiecki II, art. 29: *De valore poenarum iudicialium*, IMT, t. 3, zwód II, s. 151].

⁹² Art. 1: *Depascens prata violenter penam L luet*, IMT, t. 1, nr 48, s. 71; *Spassyeny lanky albo zytha gwalthem, O kradzyezu brzemyenya trawi*, w: *Prawa*, op. cit., s. 10-11.

⁹³ Art. 1: *Quantitas pene racione percussionis maxille*, IMT, t. 1, nr 61, s. 94; *Polyczek slyachathni*, w: *Prawa*, op. cit., s. 17-18.

⁹⁴ Art. 2: *Pro maxilla militum*, IMT, t. 1, nr 61, s. 95; *Policzek wlodiczi*, w: *Prawa*, op. cit., s. 18.

⁹⁵ Art. 2: *Purgacio vituperii nobilium*, IMT, t. 1, nr 62, s. 96; *Wiwod o przyganqn slyachathnqn*, w: *Prawa*, op. cit., s. 19.

⁹⁶ Art. 3: *Pena pro vulneribus nobilium et militum*, IMT, t. 1, nr 62, s. 96; *Wyelkoscz vyni za rani slyachathne i wlodicze*, w: *Prawa*, op. cit., s. 19-20.

nawiązka w wysokości pół kopy groszy, zaś jeśli obaj kmiecie mieli tego samego pana, to wówczas przypadała mu jedna kopa groszy⁹⁷. W sytuacji, gdy obaj kmiecie mieli różnych panów i pobili się nawzajem, to każdemu panu należała się z mocy prawa jedna kopa groszy.

Omawiany akt normował także wysokość głów szczyzny za mężobójstwo kmiecia, ustanawiając ją na osiem kop groszy, przy czym wzmiankowana suma była dzielona pomiędzy rodzinę zabitego, której przypadały cztery kopy groszy, jego pana, otrzymującego trzy kopy groszy, oraz pana zabójcy, pobierającego jedną kopę groszy⁹⁸. Jednak jeżeli zabójstwa kmiecia dokonał szlachcic albo włodyka, to zamiast panu mężobójcy płacił jedną kopę groszy kasztelanowi, w którego okręgu zabity został kmieć, a także podlegał karze publicznej, uiszczanej na rzecz księcia i jego urzędników, również wynoszącej osiem kop groszy.

Jednocześnie statut z 22 lipca 1421 r. wprowadził w przypadku mężobójstwa dwudziestoletni okres przedawnienia karalności, który mógł być przerwany tylko i wyłącznie poprzez wniesienie pozwu do sądu przeciwko mężobójcy w ciągu 20 lat od popełnienia przez niego rzeczony zbrodni⁹⁹. Po upływie wskazanego terminu zarówno odwet, jak i orzeczenie innych kar stawały się bezprawne.

W akcie z 4 sierpnia 1426 r., w którym Janusz I Starszy współdziałał z bratankami, również zawarto szereg uregulowań karnych. Niniejszy statut złagodził przepisy karne w zakresie tzw. przejścia cła, albowiem do czasu jego ogłoszenia w wypadku zatrzymania przemytnika konfiskacie ulegały nie tylko wóz i konie, ale również wiezione towary. Natomiast na mocy powołanego aktu konfiskacie ulegała tylko i wyłącznie własność furmana, który „przeszedł cło”, podczas gdy wiezione przez niego towary, bez względu na to, czy były własnością kupca mazowieckiego, czy też obcego, były wyłączone spod konfiskaty¹⁰⁰.

Wzmiankowany statut nakładał także na urzędników (starostę, rządcę i ich zastępców) obowiązek wydania pokrzywdzonemu majątku przestępcy, bez względu na to, z którego księstwa mazowieckiego pochodził sprawca, jako zabezpieczenie (poręczenie) aż do rozprawy w sądzie. Gdyby wzmiankowani urzędnicy nie uczynili zadość swojej powinności, podlegali karze finansowej w wysokości jednej kopy groszy, uiszczanej po połowie na rzecz swojego księcia oraz pokrzywdzonego¹⁰¹. Jeśli osoba, której przysługiwało wydanie majątku przestępcy, nie otrzymała go, przez co poniosła szkodę, to mogła wysokość uszczerbku w swoim majątku zaprzysiąc w sądzie i wówczas urzędnicy byli obowiązani do uregulowania dowiedzionych strat, powstałych na skutek ich bezprawnych działań.

Statut z 4 sierpnia 1426 r. stanowił również, że jeśli jakiś poddany książąt mazowieckich, bez względu na przynależność stanową, odbiłby od złodzieja skradzionego konia, woła albo krowę, to ich właściciel obowiązany był zapłacić mu za konia 15 groszy, zaś za woła lub

⁹⁷ Art. 6: *Quantitas pene pro kmethonum verberacione*, IMT, t. 1, nr 66, s. 111; *Bytha vyna kmyecza*, w: *Prawa*, op. cit., s. 24-25.

⁹⁸ Art. 7: *Quantitas pene pro homicidio incolarum*, IMT, t. 1, nr 66, s. 111; *Placzysz głowi kmyeczey*, w: *Prawa*, op. cit., s. 25.

⁹⁹ Art. 8: *Accio pro homicidio terrigene infra XX annos inchoetur*, IMT, t. 1, nr 66, s. 111-112; *Dawnoscy z głowi slychatney*, w: *Prawa*, op. cit., s. 25-26.

¹⁰⁰ Art. 1: *Vector, si theoloneum pertransierit aut aliquod scelus perpetraverit, bona propria amittet et non mercancias*, IMT, t. 1, nr 73, s. 128. W Koronie jeszcze w XVI w. odpowiednie przepisy przewidywały karę konfiskaty całego towaru za „przejście cła”. [J. Senkowski, *Skarbowość Mazowsza od końca XIV wieku do 1526 roku*, Warszawa 1965, s. 63].

¹⁰¹ Art. 10: *Dum capitaneus aut procurator incolarum alterius ducatus detinuerit*, IMT, t. 1, nr 73, s. 131; *Gdi starosta gymye kogo gymyenyte yego ma dacz na rankoyemstwo*, w: *Prawa*, op. cit., s. 27-28.

krowę sześć groszy¹⁰². Natomiast w sytuacji, gdy skradzione zwierzęta zostały przez kogoś odnalezione nie u złodzieja, tylko samotnie błądzące, bez względu na to, w którym księstwie mazowieckim, wówczas ich właściciel musiał zapłacić znalazcy za konia sześć groszy, zaś za woła lub krowę trzy grosze¹⁰³.

Regulacje karne zamykał przepis, na mocy którego kary finansowe nałożone na jakiegokolwiek poddanego Piastów Mazowieckich w jednym księstwie miały być respektowane także w drugim, gdzie można było go przymusić do uiszczenia wszystkich zasądzonych należności, co znacznie ułatwiało windykację¹⁰⁴.

Prawo prywatne

a) Małżeństwo i rodzina

Janusz I Starszy w statucie z 31 lipca 1387 r. poświęconym gwałtom zadany kobietom uregulował także pewne kwestie związane z posagiem (*dos*), który kobieta wносиła mężowi w momencie zamążpójścia. Aby jeszcze bardziej zniechęcić porywczych szlachciców-rycerzy do porywania niewiast, książę warszawski promulgował przepis, na mocy którego porywacz tracił wszelkie prawa do posagu uprowadzonej za wyjątkiem przyodziewku, jaki miała na sobie w trakcie porwania¹⁰⁵. W konsekwencji powyższego porwana białogłowa także traciła posag, ale tylko do czasu śmierci porywacza, który ją zniewolił i zmusił do połączenia z nim węzłem małżeńskim¹⁰⁶. Co ciekawe, niniejsze uregulowania odnosiły się również do cudzoziemców, tj. mężczyzn wywodzących się ze stanu uprzywilejowanego, ale spoza władztwa Janusza I Starszego¹⁰⁷. Nadto omawiany akt nakładał obowiązek dania posagu na osobę, która wydała kobietę wbrew woli jej rodziny i to stosownie do wysokości posagu ojczystego, który z mocy prawa jej się należał¹⁰⁸.

Natomiast problematyka z zakresu prawa rodzinnego została poruszona przez księcia warszawskiego w statucie z 22 lipca 1421 r. Zgodnie z przedmiotowym aktem, gdy ojciec rodziny zmarł, opieka nad dziećmi należała do matki dopóty, dopóki nie wyszła powtórnie za mąż bądź jej starania nie okazały się dla nich szkodliwe¹⁰⁹. Jeśli opieka wdowy okazała się szkodliwa, a nawet wtedy, gdy była tylko niekorzystna, krewni mogli zażądać sądowego zakazu sprawowania jej przez matkę i wówczas wzmiankowane prawa przechodziły na tych z nich, którzy dawali gwarancję ich najlepszego wykonywania. Sytuacja wyglądała podobnie

¹⁰² Art. 12: *Dum equus, vacca, bos a fure in alio ducatu defenditur*, IMT, t. 1, nr 73, s. 132; *O odbyczyu bidla kradzonego v zlodzeyya*, w: *Prawa*, op. cit., s. 28.

¹⁰³ Art. 14: *De equis et pecoribus vagabundis*, IMT, t. 1, nr 73, s. 132; *O bidle blandnem*, w: *Prawa*, op. cit., s. 28-29.

¹⁰⁴ Art. 15: *De illo, qui cum penis fugit in alium ducatum*, IMT, t. 1, nr 73, s. 132; *Gdi ktho s vynamy vczicze w druge xanschtwo*, w: *Prawa*, op. cit., s. 29.

¹⁰⁵ Art. 2: *De violencia per nobilem facta virgini seu mulieri*, IMT, t. 1, nr 32, s. 47; *Possag gdi ktoran panna gwaltem vesmon*, w: *Prawa*, op. cit., s. 5.

¹⁰⁶ Art. 1: *Pena violatoris arrepti*, IMT, t. 1, nr 33, s. 49; *Vyna takyego gwałtownyka gdi gy vphiczqn*, w: *Prawa*, op. cit., s. 5-6.

¹⁰⁷ Art. 2: *Violencia nobilium per extraneos terrigenas*, IMT, t. 1, nr 33, s. 49; *Gwalt slachczyankam przes zemyany gynschego panyastwa*, w: *Prawa*, op. cit., s. 6.

¹⁰⁸ Art. 3: *Quantitas dotis nobilium violenter receptorum*, IMT, t. 1, nr 33, s. 49; *Malzenstwo przes voley starschich*, w: *Prawa*, op. cit., s. 6.

¹⁰⁹ Art. 1: *Articulus dotalicii*, IMT, t. 1, nr 66, s. 109; *Czlonek o vyano*, w: *Prawa*, op. cit., s. 22-23.

w przypadku śmierci matki, ponieważ wówczas pełna władza rodzicielska przypadała ojcu, który dysponował całym majątkiem zmarłej żony, w tym częściami przypadającymi dzieciom, bez względu na ich płeć¹¹⁰. Jednakże nikt nie miał prawa pozbawić go opieki nad progeniturą.

b) Prawo spadkowe

Zdarzało się, że niewiasta nie miała posagu ani wiana, co wcale nie było takie rzadkie z uwagi na ubóstwo szlachty mazowieckiej, i wówczas należało się jej odszkodowanie za utracenie dziewictwo, nazywane w mazowieckich źródłach wieńcem (*crinile*), którego wysokość Janusz I Starszy ustalił w statucie z 1404 r. na 15 kop groszy, uiszczanych ze spadku po zmarłym mężu¹¹¹.

Akt z 2 lipca 1414 r. w całości został poświęcony prawu spadkowemu i dotyczył przede wszystkim sytuacji, gdy spadkodawca nie miał zstępnych. Jeśli pierwszy umierał mąż, to wdowie przysługiwała jedna trzecia wniesionego przez nią posagu, który był zabezpieczony na majątku nieruchomym męża jako wiano (*dotalitium*), zaś pozostała część dóbr zmarłego przypadała jego krewnym¹¹². Jednakże gdyby mąż nie ustanowił małżonce wiana na części swojego majątku, to w razie jego śmierci wdowa miała prawo pozostawać w domu zmarłego męża dożywotnio i otrzymywała na własność połowę pozostałych po nim pieniędzy oraz kosztowności, a także całe zboże i bydło zarówno rogate, jak i nierogate¹¹³. Reszta masy spadkowej przypadała pobocznym (*consanguinei, propinquiores*) spadkodawcy, czyli krewnym z linii bocznej.

W momencie wzięcia posagu od ojca niewiasta obligatoryjnie zrzekała się praw do spadku po nim, przy czym było ono ważne tylko i wyłącznie w sytuacji, gdy żył chociaż jeden z jej braci¹¹⁴. Natomiast jeśli kobietę wydali za mąż bracia, to po śmierci któregoś z nich dziedziczyła w zbiegu z pozostałymi, ale tylko wtedy, gdy nie zrzekła się dobrowolnie tego prawa przed majestatem księcia albo jego urzędnikami.

Następne unormowania w przedmiocie prawa spadkowego zostały zawarte w statucie z 22 lipca 1421 r. Jeśli mąż zabezpieczył wniesiony mu przez żonę posag w postaci nieruchomości na jakimś innym mieniu nieruchomym, co bezwzględnie wymagało zatwierdzenia książęcego, to w razie jego śmierci całe wiano stawało się jej własnością i wówczas nie dziedziczyła pozostałego majątku spadkodawcy¹¹⁵. Natomiast jeśli wdowa nie miała wiana, zaś jej zmarły mąż posiadał kilka wsi lub innych nieruchomości, to aż do śmierci albo wstąpienia w kolejny związek małżeński mogła mieszkać tam, gdzie jej małżonek zmarł, zaś reszta dóbr nieruchomych przechodziła z mocy prawa na krewnych zmarłego. W przypadku, gdy spadkobierca pozostawił po sobie tylko jedną wieś albo jedną nieruchomość, to wdowa

¹¹⁰ Art. 11: *Quando pueri porcionem apud patrem recipiant*, IMT, t. 1, nr 66, s. 112; *Gdi oczycz ziw i s maczyerzan dzyatky czansczy nyemayqn*, w: *Prawa*, op. cit., s. 26-27.

¹¹¹ *De crinali mulierum*, IMT, t. 1, nr 58, s. 90.

¹¹² Art. 1: *Domina sterilis terciam partem dotis ab amicis, si vult, alienabit*, IMT, t. 1, nr 64, s. 98; *Pany pusta trzeciyan czanscz possagu acz chce ot przyaczol oddalycz moze*, w: *Prawa*, op. cit., s. 20.

¹¹³ Art. 3: *Divisi mulieris cum amicis mariti defuncti*, IMT, t. 1, nr 64, s. 99; *Dzyl wdowi po smyrczi manza*, w: *Prawa*, op. cit., s. 21.

¹¹⁴ Art. 2: *Quando porcionatur mulier legitima racione derelictorum inter fratres*, IMT, t. 1, nr 64, s. 99; *Dzyewka gdi ma czanscz myedzi braczyqn a gdi nyema*, w: *Prawa*, op. cit., s. 20-21.

¹¹⁵ Art. 1: *Articulus dotalicii*, IMT, t. 1, nr 66, s. 109; *Czlonok o vyvano*, w: *Prawa*, op. cit., s. 22-23.

dziedziczyła spadek w częściach równych z dziećmi, przy czym dom miał być dzierzony przez matkę. Jeśli spadkobierca nie miał zstępnych, wdowa po nim dziedziczyła w całości tę jedną wieś bądź nieruchomość.

Jednocześnie bracia mieli prawo skupić od siostry dobra rodowe, które odziedziczyła z mocy prawa¹¹⁶. Powyższy skup był przeprowadzany na podstawie szacunku sporządzonego przez przyjaciół obu stron i zawsze musiał być uiszczony pieniędzmi.

c) Prawo rzeczowe

Prawo rzeczowe normuje powstanie, treść, zmianę i ustanie prawa własności oraz innych form korzystania z rzeczy (*res*). W omawianym okresie prawo własności charakteryzowało się licznymi ograniczeniami w przedmiocie użytkowania i rozporządzania rzeczą na rzecz osób trzecich. Do najważniejszych z nich należało tzw. prawo bliższosci (*ius propinquitatis*), którego najbardziej rozpowszechnioną formą na Mazowszu było prawo retraktu, polegające na możliwości wykupu przez krewnych uprzednio zbytych dóbr rodowych¹¹⁷. Termin przedawnienia na wykup przedmiotowych dóbr na mocy prawa bliższosci został uregulowany przez Janusza I Starszego w statucie z 20 marca 1390 r. i wynosił trzy lata¹¹⁸. Co ciekawe, zgodnie z aktem z 10 marca 1410 r. nie stosowano prawa bliższosci do kontraktów zamiany oraz darowizny¹¹⁹.

Do jednych z najważniejszych ograniczeń własności należały regalia, a wśród nich regale bartne, któremu książę warszawski poświęcił niemalże w całości akt z 24 kwietnia 1401 r. Najważniejszym uprawnieniem wynikającym z regale bartnego było prawo pobierania danin miodowych od bartników, którzy w imieniu władcy stosowali regale bartne w dobrach prywatnych¹²⁰. Jednocześnie bartnik miał obowiązek ustanowić poręczyciela na wypadek, gdyby nie był w stanie wywiązać się z nałożonych obowiązków¹²¹. Jeśli nie ustanowił poręczyciela i nie dostarczył miodu, podlegał karze 50, zaś gdy uporczywie nie wywiązywał się ze swoich powinności, orzekano względem niego podwójną karę 50, uiszczaną na rzecz księcia i jego urzędników oraz powoda¹²². Osoby wywodzące się z ludu prostego, biorące w obronę bartnika, który nie wywiązał się z nałożonych obowiązków i został za to skazany na karę 50, również podlegały niniejszej karze¹²³.

¹¹⁶ Art. 2: *Exemcio bonorum hereditariorum a sororibus*, IMT, t. 1, nr 66, s. 110; *O skupyenyu gymyenyia ot syostr*, w: *Prawa*, op. cit., s. 23.

¹¹⁷ Z. Rymaszewski, *Prawo bliższosci krewnych w polskim prawie ziemskim do końca XV wieku*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, s. 134.

¹¹⁸ Art. 7: *Agens pro hereditate infra triennium agat*, art. 8: *Hereditatis vendicio redimatur pre propinquos*, IMT, t. 1, nr 40, s. 59; *Kitho o dzyedzyną czynycz ma we trzi lyata ma zalowacz*, *Przedanye dzyedzyni ma bicz okupyono przez blysche ve trzi lata*, w: *Prawa*, op. cit., s. 10.

¹¹⁹ *De commutatione perpetua bonorum immobilium*, IP, s. 429.

¹²⁰ Art. 1: *Modus resignacionis mellificiorum*, IMT, t. 1, nr 55, s. 84; *Obyczay wsdawanya barczy*, w: *Prawa*, op. cit., s. 11.

¹²¹ Art. 2: *Resignas mellificia caucionem imponat*, IMT, t. 1, nr 55, s. 84; *Wsdawayanczi barcz ma postawicz ran-koyemstwo*, w: *Prawa*, op. cit., s. 12.

¹²² Art. 3: *Diffugium rectoris mellificiorum non resignantis*, IMT, t. 1, nr 55, s. 85; *Gdi barthnyk vczyecz barczy nye wsadw etc*, w: *Prawa*, op. cit., s. 12-13.

¹²³ Art. 4: *De repulsa insecutorum per kmethones*, IMT, t. 1, nr 55, s. 85; *Gdi kmyeczye albo myesczanye bronyan barthnyka*, w: *Prawa*, op. cit., s. 13.

Statut z 24 kwietnia 1401 r. ustanawiał również prawo zastawu (*pignus*), który był prawem przysługującym wierzycielowi na rzeczy cudzej, ustanawianym w celu uzyskania zabezpieczenia danej wierzytelności, najczęściej pożyczki, przy czym niniejszy akt stanowił, iż zastaw mógł wygasnąć także przez subrogację (*subrogatio*), tj. wówczas, gdy osoba trzecia spłacała zastawnikowi dług zastawcy¹²⁴.

Właścicielowi przysługiwała ochrona prawa własności, której dochodzono za pomocą roszczenia zarówno windykacyjnego, jak i negatoryjnego, przy czym obie wzmiankowane formy ochrony własności należą do typu ochrony petytoryjnej, przez którą rozumie się ochronę prawa własności. Powyższe roszczenia polegały na dochodzeniu przez właściciela zadośćuczynienia od osób, które dokonały konkretnej szkody w jego dobrach. Na mocy statutu z 4 sierpnia 1426 r. we wskazanych sytuacjach pod opieką prawa znajdowały się tylko i wyłącznie dobra, wobec których dokonano tzw. zapowiedzi (*bannus*), co najogólniej rzecz biorąc, wyrażało się przez publiczne wydawanie zakazu wstępu na tereny objęte ową zapowiedzią¹²⁵. Jeśli właściciel gruntu objętego zapowiedzią odkrył na nim nieuprawniony wypas czyjegós bydła, to mógł je zająć, zaś właściciel zwierząt, aby je odzyskać, musiał dokonać swoistego wykupienia, płacąc za jednego konia półgrosza, a za cztery owce, kozy, świnię i gęsi po jednym groszu.

d) Zobowiązania

W prawie mazowieckim duże zastosowanie miała rękojmia (poręczenie), która stanowiła zabezpieczenie przy okazji zawierania wszelakich umów. Do początku XV w. poręczyciel był zwalniany z dalszego dawania rękojmiami, jeśli dłużnik spłacił część długu bez powiadomienia go o tej okoliczności. Zmianę w tym zakresie przyniósł statut Janusza I Starszego z 23 kwietnia 1406 r., w którym postanowiono, iż tylko i wyłącznie całkowite uiszczenie długu przez dłużnika zwalnia poręczyciela z jego obowiązków względem wierzyciela osoby, której dał rękojmię¹²⁶.

Najstarszą formą umowy prywatnej była zamiana (*cambium, commutatio, permutatio*), która polegała na zobowiązaniu się każdej ze stron do przeniesienia na drugiego kontrahenta własności rzeczy ruchomej lub nieruchomości w zamian za zobowiązanie się do przeniesienia własności innej rzeczy. Akt z 10 marca 1410 r. stanowił, że jeśli wartość wzajemnych świadczeń nie jest równa, jedna strona dodatkowo ma uzupełnić swoje świadczenie, dopłacając odpowiedni naddatek, który mógł być uiszczony zarówno w postaci pieniędzy, jak i innych rzeczy¹²⁷.

Natomiast statut z 1412 r. zniósł drakoński zwyczaj, na mocy którego sądy skazywały dłużników niespełniających w terminie świadczenia na uiszczenie sumy potrójnie bądź poczwórn timer wyższej od kwoty głównej, co stanowiło ukrytą lichwę¹²⁸.

¹²⁴ Art. 5: *Mutuum adquritur super altero obligacionem tenenti eiusdem debitoris*, IMT, t. 1, nr 55, s. 86; *Poziczoni dlug ziskan moze bicz na onem czso trzima gmynyne w zastawye dlusznykowo*, w: *Prawa*, op. cit., s. 13-14.

¹²⁵ Art. 9: *De pecoribus in frumentis aut pratis in alio ducatu recipiendis*, IMT, t. 1, nr 73, s. 130; *O zagymanyu bidla na myszczach zapowiedzanych*, w: *Prawa*, op. cit., s. 27.

¹²⁶ Art. 4: *De caucione fideiussoria*, IMT, t. 1, nr 59, s. 92; *O rankoyemstwye*, w: *Prawa*, op. cit., s. 16.

¹²⁷ *De commutatione perpetua bonorum immobilium*, IP, s. 429.

¹²⁸ Art. 1: *Creditor exigat pro damno tantum quantum de pena capitali*, IMT, t. 1, nr 62, s. 96; *Poziczacz albo isczyecz ma wzyqncz za schkodqn tako wyle ilko gyszisni a nyevyanczey*, w: *Prawa*, op. cit., s. 18-19.

Jednocześnie Janusz I Starszy aktem z 22 lipca 1421 r. wprowadził dziesięcioletnie przedawnienie w odniesieniu do dochodzenia wszelkich roszczeń w zakresie pożyczki prywatnej, która nie została wpisana do miejscowo właściwej księgi ziemskiej ani potwierdzona aktem książeńcem¹²⁹.

e) Prawo wychodu i rękojemstwo kmieci

Wolność wychodu kmieci polegała na wolności przejścia z dóbr jednego pana do dóbr drugiego, ale pod określonymi warunkami. Dla stosunków społeczno-gospodarczych wydatne znaczenie miało rękojemstwo kmieci, albowiem prawo wychodu było obwarowane wieloma ograniczeniami, zaś pan, który pragnął ściągnąć chłopa do swoich dóbr, występował jako rękojmnia wobec dotychczasowego pana, poręczając wykonanie w określonym terminie wszystkich zobowiązań¹³⁰.

Książę warszawski problematykę wychodu kmieci podjął w swojej działalności ustawodawczej w pięciu statutach, a mianowicie w aktach promulgowanych: 25 lipca 1389 r., 9 kwietnia 1391 r., 4 lipca 1407 r., 22 lipca 1421 r. oraz 4 sierpnia 1426 r.

Odchodzący w nieprzypisanym przez prawo czasie chłop miał obowiązek zostawić dom oraz ogrodzenie w dobrym stanie, a także uiścić na rzecz pana konkretną kwotę, przy czym wardężynowie (zagrodnicy) płacili 15 groszy, zaś ratajowie trzy grzywny¹³¹. Następnie nałożono na kmiecia obowiązek uprzedniego obrobienia i obsiania użytkowanego łąnu¹³². Jednocześnie odchodzący chłop musiał zwrócić zapomogę i ewentualne długi panu, ale tylko do wysokości prawem przepisanej¹³³. Jeżeli kmieć odchodził w czasie właściwym, tj. w terminie powszechnie przyjętym, zobligowany był tylko do zapłacenia rocznego czynszu, zwanego „siedziane”, zaś gdy korzystał z prawa wychodu w innym czasie, dodatkowo musiał zapewnić na swoje miejsce równie dobrego zastępcę albo uiścić tzw. wstane w wysokości jednej kopy groszy¹³⁴. W księstwie Janusza I Starszego termin wychodu był ustalony na dzień św. Marcina (11 listopada), przy czym termin wypowiedzenia wynosił dwa tygodnie¹³⁵. Każdy chłop, który uczynił zadość powyższym wymaganiom, mógł udać się z całym swoim majątkiem, gdzie tylko zapragnął, nawet do innego księstwa¹³⁶. W przeciwnym razie tracił

¹²⁹ Art. 9: *Agens pro mutuo infra X annos inchoet*, IMT, t. 1, nr 66, s. 112; *Dług nye zapysani dawnoscyqm dzyesyanczy lyath bandzye prozen*, w: *Prawa*, op. cit., s. 26.

¹³⁰ J. Bardach, op. cit., s. 510.

¹³¹ Statut z 9 IV 1391 r., *De ortulanis*, IMT, t. 1, nr 40, s. 60; *Vyna za vardansnya*, *Rathay*, w: *Prawa*, op. cit., s. 10.

¹³² Statut z 22 VII 1421 r., art. 5: *De mutacione loci kmethonis*, IMT, t. 1, nr 66, s. 110; *Gdi ogrodnik cawal carczmarzs albo gynschi rzemyeslnyk ot pana chce viycz*, w: *Prawa*, op. cit., s. 24.

¹³³ Statut z 4 VII 1407 r., art. 1: *Kmethones iuvamen et alia iura solvent*, IMT, t. 1, nr 60, s. 93; *O pomoczi kmyeczey*, w: *Prawa*, op. cit., s. 16.

¹³⁴ Statut z 25 VII 1389 r., art. 1: *De kmethonibus, mansis non locatis recedentibus*, IMT, t. 1, nr 37, s. 54-55; *O kmyeczyech czso nye zassadzywschi wlok idqn precz*, w: *Prawa*, op. cit., s. 7; statut z 22 VII 1421 r., art. 5: *De mutacione loci kmethonis*, IMT, t. 1, nr 66, s. 110; *Gdi ogrodnik cawal carczmarzs albo gynschi rzemyeslnyk ot pana chce viycz*, w: *Prawa*, op. cit., s. 24.

¹³⁵ Statut z 22 VII 1421 r., art. 5: *De mutacione loci kmethonis*, IMT, t. 1, nr 66, s. 110; *Gdi ogrodnik cawal carczmarzs albo gynschi rzemyeslnyk ot pana chce viycz*, w: *Prawa*, op. cit., s. 24.

¹³⁶ Statut z 4 VIII 1426 r., art. 13: *Quando kmetho In alterius partis ducatus tempore debito, iuribus omnibus exolutis, recesserit, mittatur libere cum omnibus bonis suis*, IMT, t. 1, nr 73, s. 132; *O them gdi kmyecz vinydzye w czas ot pana*, w: *Prawa*, op. cit., s. 28.

na rzecz pana całe mienie, które zostawił i musiał się liczyć z tym, że będzie poszukiwany oraz zmuszony do powrotu.

Począwszy od XV w. na Mazowszu rozpowszechnił się zwyczaj ręczenia za kmieci przez szlachtę, co polegało na tym, że chłop, który chciał opuścić dotychczasowego pana i nie był w stanie uczynić zadość wszystkim obowiązkom nałożonym na niego przez prawo ziemskie, musiał przedstawić panu poręczyciela, który dawał rękojmię, że w ciągu jednego roku wszystkie zaległe obowiązki zostaną wykonane¹³⁷. W sytuacji, gdy chłop nie wywiązał się w ciągu roku z zaległych powinności, to panu przysługiwał do poręczyciela regres, który przedawniał się po upływie roku.

Postępek sądowy

W omawianym okresie postępkem sądowym (*processus iudiciarius*) określano postępowanie sądowe. Janusz I Starszy w toku swojej działalności ustawodawczej wielokrotnie powracał do regulacji prawa procesowego, które miały ułatwić poddanym dochodzenie przed sądami ich praw, a także usprawnić przewód sądowy. Jednak przeważająca liczba przepisów natury procesowej regulowała tylko i wyłącznie postępowanie dowodowe z przysięgi strony albo świadków.

Przysięga (*iuramentum*) strony była bardzo często stosowana podczas mazowieckiego przewodu sądowego, przy czym powód (pokrzywdzony) składał przysięgę, zaś pozwany (oskarżony) odprzysiężenie. Na mocy statutu z 26 listopada 1397 r., osoba oskarżona po raz pierwszy, względnie drugi, o drobną kradzież siana z łąki miała prawo do odprzysiężenia się od zarzucanego jej czynu, ale już w przypadku trzeciego oskarżenia pozwany musiał złożyć przysięgę wraz z dwoma świadkami pod groźbą skazania na karę 50, uiszczanej na rzecz księcia, oraz kary 15¹³⁸, stanowiącej zadośćuczynienie dla pokrzywdzonego¹³⁹. Również pożyczka prywatna, która nie została wpisana do miejscowo właściwej księgi ziemskiej, mogła być odprzysięgnięta przez dłużnika w każdym czasie¹⁴⁰. Natomiast akt z 10 marca 1410 r. statuował zasadę, że powodowi przysługiwała przysięga co do wysokości dochodzonej sumy, jeżeli na mocy innych dowodów wykazano, iż należy mu się zapłata od pozwanego, chociaż nie udało się ustalić jednoznacznie w jakim wymiarze¹⁴¹.

Świadkowie (*testes*) stanowili powszechny dowód w sprawach, gdzie użycie innych środków dowodowych, w szczególności piśmiennych, było niemożliwe¹⁴². Najczęściej świadkowie byli dopuszczani do składania przysięgi w sprawach karnych. Liczba świadków była ściśle oznaczona przez prawo (tzw. pełni świadkowie), a jej niezachowanie unieważniało

¹³⁷ Statut z 25 VII 1389 r., art. 2: *De kmethone propter iniuriam recedente*, IMT, t. 1, nr 37, s. 55; *O kmyeczju przez czywdąq precz gydanczem*, w: *Prawa*, op. cit., s. 7.

¹³⁸ Niniejsza kara, wbrew nazwie, liczyła 30 groszy. [Zwód mazowiecki II, art. 29: *De valore poenarum iudicialium*, IMT, t. 3, zwód II, s. 151]

¹³⁹ Art. 1: *Depascens prata violenter penam L luet*, art. 2: *De furto ponderis graminum*, IMT, t. 1, nr 48, s. 71; *O kradzyżu brzemienya trawi, O themze*, w: *Prawa*, op. cit., s. 11.

¹⁴⁰ Statut z 22 VII 1421 r., art. 3: *Respondens pro debito iuramento se iustificabit*, IMT, t. 1, nr 66, s. 110; *Na kogo zaluyq̄n o dług nyezapyssani ma syq̄n oczyszcicz przissyq̄nq̄n podlug obiczayu zyemye*, w: *Prawa*, op. cit., s. 23.

¹⁴¹ Art. 3: *Actor iurabit super summa rerum, quas acquirit*, IMT, t. 1, nr 61, s. 95; *Isczyecz ma przissyancz na summa ktorey w prawye ziszczee*, w: *Prawa*, op. cit., s. 18.

¹⁴² Statut z 22 VII 1421 r., art. 3: *Respondens pro debito iuramento se iustificabit*, IMT, t. 1, nr 66, s. 110; *Na kogo zaluyq̄n o dług nyezapyssani ma syq̄n oczyszcicz przissyq̄nq̄n podlug obiczayu zyemye*, w: *Prawa*, op. cit., s. 23.

cały dowód, przy czym za jednego ze świadków uznawano także samą stronę. Zasadniczo prawo mazowieckie uznawało dowód ze świadków za ważny, jeśli stawali w sześć osób. Statut z 23 kwietnia 1406 r. ukonstytuował zasadę, że potwierdzenie przed sądem przeniesienia prawa własności na rzeczy nieruchomości wymagało przysięgi sześciu świadków, zaś w przypadku ruchomości wystarczała przysięga pozwanego¹⁴³.

Przysięgający musiał wykonać ustalone zwyczajowo gesty i wypowiedzieć rotę przepisaną przez sąd dla danej sprawy zgodną z treścią pozwu, która zawierała krótkie oświadczenie w przedmiocie zawisłej przed wymiarem sprawiedliwości sprawie. Na mocy statutu z 10 marca 1410 r., przysięgający musiał położyć palce na krzyżu w miejscu wskazanym przez woźnego, aby uniknąć „potknięcia się w przysiędze”¹⁴⁴. Natomiast akt z 25 lipca 1389 r. zniósł zwyczaj zabierania płaszcza potykającemu się¹⁴⁵.

Początkowo każda rota przysięgi musiała zostać wypowiedziana przez woźnego trzykrotnie, a przysięgający za każdym razem musiał ją bezbłędnie powtórzyć. Akt z 23 kwietnia 1406 r. w sprawach przekraczających wysokość 20 kop groszy nadal honorował tylko i wyłącznie trzykrotną przysięgę, zaś w sprawach nieprzekraczających wskazanej kwoty respektował pojedyncze powtórzenie roty¹⁴⁶.

Mazowiecki postępек sądowy był inicjowany przez skargę powoda, zwaną żalobą, wniesioną przed właściwego sędziego. Po wysłuchaniu skargi sędziego nakazywał pokrzywdzonemu wniesienie pozwu (*citacio*), który był formalnym wezwaniem strony na rozprawę do sądu. W trakcie XIV w. pozew ustny został całkowicie wyparty przez pozew pisemny, który zgodnie ze statutem z 25 lipca 1389 r. był sporządzany na żądanie strony przez pisarza ziemskiego. Za tę czynność przysługiwała mu opłata w wysokości nie wyższej niż osiem groszy, zaś za jego odczytanie w sądzie pisarz mógł pobrać nie więcej niż dwa grosze¹⁴⁷. Na mocy aktu z 4 sierpnia 1426 r. pozew doręczał woźny, dokonujący tego w stałym miejscu zamieszkania pozwanego, a gdy przedmiotem sporu była nieruchomość, to w dobrach, o które sprawa miała się toczyć¹⁴⁸.

Przywilej ziemski z 21 czerwca 1414 r.

Przywileje ziemskie rozciągały się na część państwa, obejmując jedną lub kilka ziem. Z uwagi na to, że stanowiły ogólne źródło prawa były podobne do statutów, ale różniło je to, że w przywilejach ziemskich książę zrzekał się pewnych swoich prerogatyw na rzecz poddanych, czego w statutach nigdy nie czynił. Przywileje ziemskie na Mazowszu stanowiły rzadkość i do czasów obecnych dochowało się ich zaledwie 11. Najstarszym znanym przywilejem

¹⁴³ Art. 3: *Forme iuramenti exposite pro debitis*, IMT, t. 1, nr 59, s. 92; *O summą vyanczschą nyzli dwadzyesczyna kop ma bicz roczono trzikroc*, w: *Prawa*, op. cit., s. 15-16.

¹⁴⁴ Art. 3: *Actor iurabit super summa rerum, quas acquirit*, IMT, t. 1, nr 61, s. 95; *Isczyecz ma przissyancz na summa ktorey w prawye ziszczee*, w: *Prawa*, op. cit., s. 18.

¹⁴⁵ Art. 5: *Indultum deposicionis palliorum*, IMT, t. 1, nr 37, s. 55-56; *Otpuszczenie seymowanya plaszczow v przysyngy*, w: *Prawa*, op. cit., s. 8.

¹⁴⁶ Art. 3: *Forme iuramenti exposite pro debitis*, IMT, t. 1, nr 59, s. 92; *O summą vyanczschą nyzli dwadzyesczyna kop ma bicz roczono trzikroc*, w: *Prawa*, op. cit., s. 15-16.

¹⁴⁷ Art. 7: *Merces notariorum a litteris iudicialibus*, IMT, t. 1, nr 37, s. 56; *Czso pyssarze bracz mayqn od sadowego lystha*, w: *Prawa*, op. cit., s. 8.

¹⁴⁸ Art. 2: *Indigene utriusque ducatus non debent citari aut arestari in via, nisi ubi resident domestica mansione, excepta recenti violencia*, IMT, t. 1, nr 73, s. 129.

ziemskim z terenów mazowieckich jest akt z 21 czerwca 1414 r. wydany w Nowym Mieście przez Janusza I Starszego dla szlachty ziem czerskiej i warszawskiej¹⁴⁹.

W pierwszym mazowieckim przywileju ziemskim książę warszawski zezwolił szlachcie ziem czerskiej i warszawskiej na zawieranie ugody już po wniesieniu pozwu, ale jeszcze przed rozpoczęciem przewodu sądowego, co zostało uwarunkowane od uiszczenia stosownej kary sądowej w wysokości podwójnej kary sześciu grzywien, co łącznie stanowiło 15 groszy¹⁵⁰. Wzmiankowana kara na tym etapie nie została opatrzona żadną nazwą i dopiero książę Bolesław IV w przywileju ziemskim z 14 czerwca 1448 r. określił ją jako „jednane”, rozszerzając możliwość pogodzenia się przed rozprawą na całe swoje władztwo¹⁵¹.

W omawianym okresie na Mazowszu wyróżniano podatki zwyczajne, na które składały się świadczenia stałe i okolicznościowe, oraz nadzwyczajne, polegające na obowiązku świadczenia podatku w pewnych określonych okolicznościach, a mianowicie: małżeństwa księcia i jego dzieci, wykupu z niewoli monarchy i jego synów, wykupu zastawionej ziemi oraz kupna nowej. Aktem z 21 czerwca 1414 r. Janusz I Starszy ustabilizował wysokość „swadziebnego”, czyli podatku pobieranego w razie małżeństwa księcia oraz jego dzieci, ustalając jego wysokość na 12 groszy praskich z włóki osiadłej. Stabilizacja wysokości podatku pobieranego w razie małżeństwa księcia i jego dzieci miała bardzo duże znaczenie dla poddanych, albowiem był to najczęściej nakładany podatek nadzwyczajny. Podkreślenia również wymaga, iż w niniejszej wysokości świadczone powyższy podatek na całym ksiąstwie Mazowszu aż do 1526 r.

Podsumowanie

Wszystkie akty promulgowane przez Janusza I Starszego, zostały wydane w latach 1387-1426. Najstarszy z Siemowitowiców ogłosił 14 statutów, w tym jeden z bratankami, oraz jeden przywilej ziemski. Żaden z książąt mazowieckich nie miał tak bogatego dorobku ustawodawczego, który przekładał się także na aspekt jakościowy. Statuty Janusza I Starszego w przeważającej mierze liczą wiele artykułów, odznaczają się starannością redakcji oraz różnorodnością poruszanych zagadnień prawnych, co implikuje wniosek, iż księciu warszawskiemu w sposób wybitny zależało na uporządkowaniu i zunifikowaniu systemu prawnego w swoim władztwie.

Ponad jedna trzecia wszystkich uregulowań została poświęcona prawu karnemu, zaś na drugim miejscu znalazło się *ex aequo* prawo spadkowe oraz, co ciekawe, prawo wychodu wraz z rękojemstwem kmieci. Oznacza to, iż powyższe gałęzie prawa najbardziej interesowały poddanych Janusza I Starszego, który wychodził naprzeciw zarówno potrzebom podległej mu ludności, jak i zmieniającym się stosunkom społecznym. Najmniejsza liczba przepisów obejmowała normy w przedmiocie małżeństwa i rodziny, na której czele niezmiennie stał mąż, zaś żona oraz dzieci były zobowiązane wobec niego do posłuszeństwa i szacunku.

¹⁴⁹ IMT, t. 1, nr 63, s. 96-98; Por. KDKM, nr 151, s. 157-158; Pierwszym znanym przywilejem ziemskim z terenów polskich jest akt wydany przez księcia Władysława Laskonogiego w 1228 r. w Cieni dla dzielnicy krakowskiej.

¹⁵⁰ „[...] *pro quolibet actu citacionis in se magnas sive parvas penas panczdesand predictas continente duas penas sex marcarum szeszcz grziwen dicias quindecim grossos in se continents dent et persolvant [...]*”. [IMT, t. 1, nr 63, s. 97].

¹⁵¹ „[...] *penas integras yednane dicta in duabus seprimanis immediate sequendis iudicio sub penis in terra currentibus et consuets solvent et pagabunt [...]*”. [IMT, t. 1, nr 95, s. 169].

Książę warszawski nie zapominał również o zobowiązaniach i prawie rzeczowym, a także postępku sądowym, przykładając największą wagę do przeprowadzania dowodu z przysięgi zarówno strony, jak i świadków. Konkludując, w zaprezentowanych powyżej aktach dominującą pozycję zajmowało prawo materialne, dystansując regulacje procesowe.

W działalności ustawodawczej Janusza I Starszego na szczególną uwagę zasługuje ujednoczenie terminów przedawnienia zarówno w sprawach cywilnych, jak i karnych, uproszczenie przeprowadzania dowodu z przysięgi strony i świadków, uregulowanie instytucji prawa karnego takich jak tzw. początek czy akt pokory, który w prawie koronnym znany jest jedynie ze źródeł dotyczących praktyki, a także wprowadzenie zakazu ukrytej lichwy oraz usankcjonowanie zastawu jako zabezpieczenia dla wierzyciela. Jednakże najbardziej zaskakują stopniowo wprowadzane przez księcia warszawskiego ograniczenia w dokonywaniu zemsty, świadczące o ogromnym poczuciu odpowiedzialności wobec poddanych, o których bezpieczeństwo powinien dbać władca jako strażnik porządku publicznego.

Przepisy wprowadzone przez księcia Janusza I Starszego okazały się bardzo trwałe i przystające do warunków społecznych, albowiem kolejny jednoartykułowy statut został na Mazowszu ogłoszony dopiero 16 listopada 1444 r. w Warszawie przez Bolesława IV i dotyczył opłat sądowych w sprawach granicznych¹⁵².

The legislative activity of Janusz I of Warsaw 1381-1429

Summary

The article presents the legislative activity of Janusz I of Warsaw who from 1381 was an independent ruler of the Eastern Mazovia. It also offers an analysis of 15 legal instruments including 14 statutes and one landed privilege, which is the oldest known act of this type from the region of Mazovia delivered 21st June 1414 in Nowe Miasto for both the Czersk and Warsaw nobility. The article further deals with the division of specific regulations into criminal and private law, which includes marriage and family law, the law of succession, property law, obligations, the right of peasants to leave a village belonging to a feudal master as well as court proceedings. The article finishes with the presentation of the research results.

Keywords: Mazovian law, Mazovian statutes, landed privileges, Janusz I of Warsaw

Nota o Autorze: dr Patrycja Ewa Herod – historyk i prawnik, wykonujący zawód adwokata w Izbie Adwokackiej w Warszawie. Głównym przedmiotem jej zainteresowań badawczych jest historia średniowiecza, ze szczególnym uwzględnieniem historii prawa oraz ziemi mazowieckiej.

---

¹⁵² IMT, t. 1, nr 91.